

2789

۱۹۹

۱

۴۳۶

ننوا

بسم الله الرحمن الرحيم

www.ketab.ir

فهرست اسناد تاریخی

کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد دانشگاه تهران

(مجلد دوم)

از شماره ۹۰۰۰ تا ۹۲۳۳

سوسن اصیل

کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد دانشگاه تهران

تهران - ۱۳۹۸/۱۹/۲۰

سرشناسه : دانشگاه تهران، کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد
عنوان و نام پدیدآور : فهرست اسناد تاریخی کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد دانشگاه تهران، مجلد دوم / تألیف: سوسن اصیلی
مشخصات نشر : تهران: انتشارات مورخ، ۱۳۹۸.
شابک : ج. ۲: ۰-۳۶-۶۳۰۰-۶۲۲-۹۷۸.
یادداشت : ص.ع به انگلیسی:
Susan Asili .The Catalogue of Historical Document of
the Central Library ...

یادداشت : ج. ۲ (چاپ اول: ۱۳۹۸) (فیبا).
یادداشت : نمایه
موضوع : دانشگاه تهران. کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد -- فهرست‌ها
شناسه افزوده : اصیلی، سوسن، ۱۳۴۶ -، گردآورنده
شناسه افزوده : دانشگاه تهران. کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد
رده بندی - دیویی : ۰۱۵/۵۵۰۳۱
رده بندی کنگره : ۱۳۹۴ ۸۷ف۹/۷۶۶۲۱Z
شماره کتابشماره : ۳۹۵۰۸۴۱
وضعیت فهرست نویسی : فایبا

فهرست اسناد تاریخی

کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد دانشگاه تهران

(مجلد دوم)

تألیف: سوسن اصیلی

ناشر: نشر مورخ

چاپ اول: تابستان ۱۳۹۸

شمارگان: ۱۰۰

قیمت: ۶۵۰۰۰ تومان

شابک: ۰-۳۶-۶۳۰۰-۶۲۲-۹۷۸.

نشر مورخ: قم، ۱۳۵۵-۷۷۳-۲۵۳۰

بنام آن که جان را فکرت آموخت

پیش گفتار

دشواری های موجود در کشور بر سر راه اسناد فراوانند، اما یکی از مهم ترین ها، بی توجهی افراد درگیر با امر سند، ندانستن نوعی معرفت ویژه نسبت به جایگاه و اهمیت اسناد است. این که شخص بداند، سند چیست، و چه اندازه ارزش دارد، اهمیت زیادی برای حفظ اسناد دارد. در واقع، عمده ترین مشکل، جنبه معرفتی سند است. کم نیستند خاندانهایی که پس از درگذشت بزرگ خاندان، تمام یا بخشی از اوراق را به عنوان ناغذ پاره و باطله، دور می ریزند و بدین ترتیب، این اسناد را که بسا برای یک کشور، یا منطقه، در حکم منبع تاریخی مهمی هستند، نابود می کنند. خاطرم هست، وقتی استادم مرحوم سید محمدعلی روضاتی، نسخه ای را بدستم داد که اوراق آن کوچک و بزرگ در آن بود و با هم در یک دفتر صحافی شده بود. پرسیدم این چیست؟ ایشان گفتند، روزی که علامه مجلسی درگذشت، (۲۷ رمضان ۱۳۱۰) میرزا عبدالله افندی، شاگرد مجلسی و کتابشناس معروف که در خانه وی بوده، هرچه در اتالی ایشان کاغذهای پراکنده بوده، گردآوری کرده و در دفتری، یعنی همین نسخه، صحافی کرده است. خاطرم هست، یکی از آنها سیاهه ی نامه ای بود که علامه، در پاسخ شاه سلطان حسین برای مشورت در باره تعیین شخصی به عنوان شیخ الاسلام قزوین یا جایی دیگر، نوشته بود. ما میرزا عبدالله را به داشتن معرفت اسنادی می شناسیم، کسی که بهترین بهره برداری را از اجازات در کتاب ریاض العلماء در شرح حال علما دارد.

متأسفانه در جامعه ما، این مسأله هنوز با درصد قابل قبولی جا نیفتاده است. بسیاری از اسناد آموزش و پرورش از میان رفته است. جالب است که به دلیل بی توجهی، حتی بسیاری از پرونده های استادان کهن را که می نگریم، جز چند برگ در آنها نیست. به نظر می رسد برای این کار، باید آموزش ویژه داد، این که افراد درگیر با سند، اعم از کارکنان دولت، معلمان و مدیران، و حتی

بسیاری از نویسندگان که در رشته های مختلف غیر تاریخ تحصیل می کنند، باید به این درک برسند که سند چه اندازه ارزشمند است، و چه نقشی در تدوین تاریخ آینده کشور دارد. اغلب تصور بر این است که تاریخ، عبارت از همین تواریخ عمومی - حکومتی است؛ در حالی که ارزش اسناد، در بسیاری از مواقع، از منابع رسمی تاریخی بیشتر است. این درست بدان می ماند که آثار معماری کهن تاریخی را به بهانه بازسازی از میان می برند و تمام نشانه های تاریخی یک محل و منطقه را نابود می کنند.

اسنادی که در کتابخانه مرکزی وجود دارد، گرچه از نظر تعداد زیاد نیست، اما بسیار ارزشمند است. بیشتر آنها اسناد خاندانی و یا اسناد چهره های برجسته است. کسانی که ارزش یک نامه یا گزارش را رسید و... را می دانسته اند. عمری آنها را گردآورده و در آخر سر بدست کسی یا محلی سپرده اند تا حفظ شود. بسیاری از اینها به کتابخانه مرکزی رسیده است. در واقع کتابخانه مرکزی، میزبان بسیاری از این اسناد خانوادگی یا چهره ها بوده، و اکنون با همت و تلاش شماری از فهرست نویسان، این اسناد در حال فهرست شدن است.

سرکار خانم دکتر سوسن اصیلی از کارشناسان زبده و قدیمی کتابخانه مرکزی هستند که علاوه بر آن که در کتابداری و تاریخ تحصیل کرده اند، سالها تجربه عملی داشته اند. ایشان علاوه بر مجلد اول فهرست اسناد، اکنون مجلد دوم را هم تهیه کرده اند. از ایشان که در کنار انجام خدمت در مقام معاونت فنی کتابخانه، به کار فهرست نویسی و پژوهش هم اشتغال دارند، و بویژه به خاطر تدوین این اثر، سپاسگزارم. امیدوارم مجلد سوم را هم ایشان با سرعت آماده کنند.

رسول جعفریان

۱۳۹۸/۴/۱۴

مقدمه

امروزه به دلیل استفاده گسترده پژوهشگران از انواع منابع آرشیوی و غیر کتابی، آرشیوها وظیفه دارند با سرعت بیشتری اطلاعات مربوط به این نوع از آثار خود را در اختیار این گروه قرار دهند. اطلاعات ارزشمند و نایاب موجود در منابع غیر کتابی می‌تواند زوایای مهمی از بررسی‌های تاریخی، اجتماعی، سیاسی و فرهنگی را روشن سازد. اسناد تاریخی به ویژه در این موضوع نقش مهمتری را بازی می‌کنند. وجود میلیون‌ها برگ سند تاریخی در مراکز اسنادی و خانواده‌ها که هنوز کسی از محتوای آنها آگاه نیست موجب می‌شود که پژوهشگران حوزه علوم انسانی بسیاری از نظرات خود را با شک و تردید مطرح سازند. کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد دانشگاه تهران به عنوان یکی از مراکز اسنادی مهم در ایران، در راستای اقدام در جهت یکی از وظایف اصلی کتابخانه‌ای و آرشیوی خود که اساعه اطلاعات است از سه دهه پیش فهرست نویسی اسناد تاریخی را در دستور کار خود دارد.

جلد نخست فهرست اسناد به همت نگارنده، در سال ۱۳۹۴ در انتشارات کتابخانه مجلس شورای اسلامی منتشر شد. اینک مجلد دوم این فهرست پیش روی خوانندگان است. جلد نخست فهرست اسناد شامل نخستین اسناد موجود تا شماره ۹۰۰۰ می‌شد. جلد دوم از شماره ۹۰۰۰ آغاز شده و با فهرست سند شماره ۹۲۲۳ به پایان می‌رسد. اطلاعات حدود ۲۵۰۰ برگ سند در این مجلد در اختیار خوانندگان قرار می‌گیرد.

بررسی مجموعه اسناد معرفی شده در این فهرست

اسناد معرفی شده در فهرست حاضر شامل ۴۵ دسته اصلی هستند. همه این اسناد در سال ۱۳۵۴ به شکل خرید یا اهدا وارد کتابخانه مرکزی شده‌اند و فهرست اجمالی آنها در جلد ۱۷ فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه مرکزی منتشر شده است. ویژگی‌های این اسناد در جدول زیر به اختصار نمایش داده می‌شود:

شماره سند	ارائه کننده	عنوان	شیوه ارائه
۹۱۳۷-۹۱۷۲	مسعود فرساد	اسناد امیرخان سردار وجیه الله میرزا سیف الملک	فروش
۹۱۷۳	کتابفروشی اسلامی	نکاح نامه قاجاری	فروش
۹۱۷۴	شخصی ناشناس	نقشه قلعه بندی شهر ارومیه	اهدا
۹۱۷۵	مسعود فرساد	ترکه نامه	فروش
۹۱۷۶	ایرج افشار	مقالات مجله آینده و اسناد خاندان افشار	اهدا
۹۱۷۷	علی اصغر حکمت	اسناد خاندان حکمت	اهدا
۹۱۸۸	علی اصغر حکمت	اسناد خاندان حکمت و فهرست کتابهای کتابخانه قزوین	اهدا
۹۱۸۹	نصرت الله مشکاتی	فرمان ابوالفتح حسنعلی قرقوینلو	فروش
۹۲۱۷	جلال بقایی نائینی	نامه ها و کتابچه های جمع و خرج قاجاری	فروش
۹۲۲۲	احمد گلچین معانی	قباله و فرمان	فروش
۹۲۲۳	خانواده سعید نفیسی	یادداشت ها و نامه های سعید نفیسی	فروش

اسناد امیرخان سردار وجیه الله میرزا سیف الملک

کتابخانه مرکزی این مجموعه سند را در سال ۱۳۵۴ از شخصی به نام مسعود فرساد خریداری کرده است. متأسفانه اطلاعات دفتر ثبت کتابخانه در همین حد است و اطلاعی از این

فرد به دست نیامد. اما پیداست که اسناد وجیه الله میرزا به دور از گزند نابودی در خانواده حفظ شده است.

وجیه الله میرزا پسر سلطان احمد میرزا عضدالدوله پسر چهل و هشتم فتحعلی شاه و برادر شمس الدوله همسر ناصرالدین شاه بود.^۱ وی در سن ۱۷ سالگی به خدمت حاج میرزا حسین خان سپهسالار درآمد. توجه سپهسالار به او باعث شد به سرعت پله‌های ترقی را بپیماید. ناصرالدین شاه در سال ۱۲۹۸ ق. پس از درگذشت میرزا حسین خان، وجیه الله میرزا را ملقب به سیف الملک کرد.^۲ فعالیت‌های آغازین او در قشون بود. وی خزانه دار قشون در تهران بود. در سال ۱۳۰۵ ق. لقب امیرخان سردار گرفت و در سال ۱۳۰۸ ق. به حکومت لرستان و بروجرد رسید.^۳ وی در سال ۱۳۱۱ ق. حاکم زنجان شد و به زودی ولایات خمسه و نیز فرماندگی همه قشون خمسه از سواره و افواج و یوئخانه ابوالجمع او قرار داده شد. در سال ۱۳۱۲ ق. از طرف شاه به ریاست هیأتی برای تسلیت گویی فوت الکساندر سوم و تهنیت جلوس نیکلای دوم تزار روسیه راهی آن کشور شد. پس از بازگشت از این سفر به حکومت گرگان، سمنان، دامغان، شاهرود و بسطام منصوب شد. در سال ۱۳۱۳ ق. ملقب به سردار معظم و در سال ۱۳۱۵ ق. وزیر جنگ شد. در همین سال برای جشن سلطنت ملکه ویکتوریا به دربار لندن رفت. در سال ۱۳۱۷ ق. ملقب به سپهسالار اعظم شد و در سال ۱۳۲۲ ق. در حالی که بسیار ثروتمند بود در سن ۵۱ سالگی درگذشت.^۴ مزار او در حضرت عبدالعظیم است و از کارهای خیریه او بنای بیمارستان یوسف آباد بود که بعدها بیمارستان ۵۰۱ ارتش شد.

مجموعه اسناد امیرخان سردار شامل فرامین، احکام، نامه‌ها، کتابچه‌های جمع و خرج و قبالة‌ها است. به دلیل اینکه وی بر بخش‌های زیادی از ایران حکومت کرده است، این اسناد اطلاعات ناب و ارزشمندی از مناطق مختلف به ویژه گرگان، زنجان، ملایر، همدان و لرستان در اختیار می‌گذارد. همچنین به دلیل اینکه او ریاست قشون را داشته اسناد مربوط به مسائل مالی قشون در این دوران از اهمیت زیادی برخوردارند.

اسناد مربوط به درگیری با ایلات یموت و جعفریای در منطقه استرآباد از جمله اسناد مهم این مجموعه است. از اسناد ارزشمند این مجموعه قبالة‌ها و عرایض و نامه نگاری‌های مربوط به

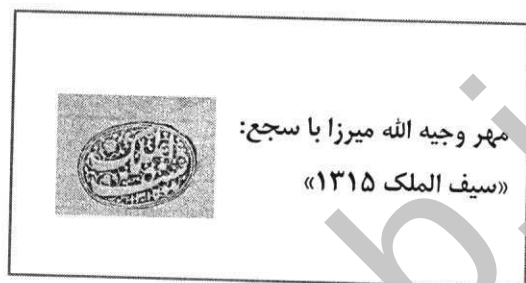
^۱ . مهدی بامداد: شرح حال رجال ایران. جلد ۴. تهران. زوار ۱۳۷۱. ص ۳۹۶

^۲ . دوستعلی معیرالممالک: رجال عصر ناصری. یغما. خرداد ۱۳۳۵. شماره ۹۵. ص ۱۳۳

^۳ . جورج پ. چرچیل: فرهنگ رجال قاجار. ترجمه غلامحسین میرزا صالح. تهران. زرین ۱۳۶۹. ص ۳۸.

^۴ بامداد. همان. ص ۴۰۴

روستاهای ولایات خمسه به ویژه قراپوطه در زنجان نشان دهنده مناسبات اقتصادی و اجتماعی، زمینداری و نظام ارباب و رعیتی و چگونگی نگهداری خالصجات در دوره قاجار است.

مقالات مجله آینده و اسناد خاندان افشار

استاد فقید ایرج افشار مجموعه ای از دستنویس مقالات مجله آینده را به کتابخانه مرکزی اهدا کردند که با شماره ۹۱۷۶ در گنجینه این کتابخانه نگهداری می شود. این دستنویسها از دو جهت دارای ارزش هستند. نخست اینکه دستخط مشاییر و بزرگانی چون سید حسن تقی زاده، دکتر محمد مصدق، علی اصغر حکمت، نادر نادری، شمس الملوک مصاحب و حبیب الله آموزگار در میان آنها است. دیگر اینکه برخی از این نوشتهها در مجله آینده به چاپ نرسیده است و از این جهت قابل اعتنا هستند. بخش دوم این مجموعه سند اسناد مالی و قبالههای خاندان افشار یعنی نیاکان ایشان، محمدتقی، علی اکبر و ابراهیم افشار را شامل می شود که اغلب متعلق به دوره محمد شاه و ناصرالدین شاه قاجار هستند. سیاه مشقهای دکتر محمد افشار نیز در میان این اسناد دیده می شود.

اسناد خاندان حکمت

علی اصغر حکمت که با گشاده دستی همه کتابها و نسخه های خطی خود را به کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران اهدا کرده است، مجموعه ای کم نظیر از اسناد خانوادگی خود را نیز به این کتابخانه سپرده است. حدود ۶۰ برگ سند نفیس از دوره افشاریه به بعد، شامل فرمانهای شاهرخ افشار، کریم خان زند و لطفعلی خان زند و تعداد زیادی فرمان از ناصرالدین شاه و مظفرالدین شاه در این مجموعه قرار دارد. قدیمی ترین سند این مجموعه فرمان اعطای وزارت کل الکای فارس

از سوی شاهرخ افشار است که برای میرزا مسیح قدیمی، جد علی اصغر حکمت، صادر گردیده است. پس از آن این منصب به فرزند و نوه وی رسیده است و اغلب احکام و فرامین این مجموعه تأیید آن است. اما نکته مهم در این اسناد اطلاعات ارزشمندی است که درباره کازرون و به ویژه منطقه کوهمره جروق و روستای پیراشکفت که خالصه میرزا محمد حکیم باشی نوه میرزا مسیح قدیمی بوده است، ارائه می شود. وضعیت راههای تجاری بین شیراز و بوشهر در دوره های مختلف، عصر قاجار به خوبی در این اسناد نمایان است. تحقیقات در حوزه تاریخ فارس و راههای آن در دوره قاجار بدون این اسناد ناقص خواهد بود.

اسناد سعید نفیسی

از مجموعه اسناد مهم معرفی شده در این مجلد از فهرست باید از اسناد سعید نفیسی نام برد. خانواده نفیسی این اسناد را پس از درگذشت وی به کتابخانه مرکزی واگذار نمودند. بیش از ۵۰۰ برگ نامه، یادداشت، کارت دعوت، کارت ویزیت در این مجموعه وجود دارد. این مجموعه با شماره ۹۲۲۳ در دفتر ثبت گنجینه کتابخانه مرکزی به ثبت رسیده است. شاید بسیاری از این نوشته ها به لحاظ محتوایی چندان ارزشمند نباشد، اما به دلیل مرادفات گسترده سعید نفیسی با افراد و مؤسسات مختلف در داخل و خارج ادبای دستخط بسیاری از مشاهیر را می توان در این اسناد یافت. کسانی چون محمد قزوینی، جلال الدین همایی، محمد نجوانی، عباس اقبال آشتیانی، سید محمد مشکوه و ایران شناسانی مانند آرتور کریستین سن، هانری ماسه، مؤسساتی چون آلیانس، مطبعه بروخیم، کتابخانه ترقی، کانون ادبی سن لویی و... از این دست اند.

فرمان ابوالفتح حسنعلی بن جهانشاه قرقوینلو

این فرمان برای تولیت مزار قطب العراق سلطان شیخ محمود کرجی، خطاب به شیخ رضی الدین علی در تاریخ ۲۷ شوال ۸۷۳ ق. صادر شده است. این سند قدیمی ترین سند موجود در مجموعه اسناد کتابخانه مرکزی است. سند بسیار آسیب دیده بود که در سالهای اخیر به همت کارشناسان زبده بخش مرمت کتابخانه مرکزی مرمت شده و در شرایط مناسبی نگهداری می شود. این فرمان به خط تعلیق و با مهر حسنعلی بن جهانشاه است.

راهنمای فهرست

در فهرست حاضر اطلاعات اساسی که برای شناختن سند لازم است ارائه شده است:

همه اسناد دارای شماره راهنما و عنوان هستند. اطلاعات مربوط به نوع سند، صادرکننده و گیرنده سند پس از آن آمده است. در قسمت موضوع، محتوای سند شرح داده شده است. اندازه اسناد تنها برای اسناد مهم و قدیمی ذکر شده است. در اسناد جدید و اسناد مالی اندازه‌ها نیامده است. اسنادی که دارای تاریخ هستند، تاریخ آنها در بخش بعدی ارائه شده است و چنانچه سند دارای مهر است، مهرهای آن خوانده شده است. البته مهرهای زیادی به دلیل فرسودگی سند یا کمرنگ و مخدوش شدن مهر ناخوانا هستند. در پایان نیز توضیحات، شامل شماره برگ سند و ویژگیهای تریینی و پاکت سند ارائه شده است.

سپاسگزاری

در تدوین این فهرست خود را مدیون محبت دوستان و همکاران خوبم می‌دانم که هر یک به شکلی مرا در انجام این کار یاری دادند. نخست دوست خوب و فرهیخته‌ام خانم پریسا کرم رضایی که همواره مدیون دقت نظر او در کارها هستم. همینطور از همکار صبورم آقای محمد همتی که همه آشفتگی‌هایی را که چنین کاری پدید می‌آورد با حوصله تحمل کردند. اما دوستان عزیزم مریم صدیقی، فاطمه علیزاده، بهاره زرگری و بهنام شیخی همراهان خوب من در انجام این کار بودند.

قطعاً اگر پشتیبانی و پیگیری‌های ریاست دانشمند کتابخانه مرکزی جناب آقای دکتر رسول جعفریان نبود این کار به این زودی‌ها به ثمر نمی‌رسید از همه حمایت‌های ایشان بی‌نهایت سپاسگزارم.

سوسن اصیلی

۱۳۹۸/۴/۱۴